

ВИЗНАЧЕННЯ КІЛЬКОСТІ ЗЕМЕЛЬНИХ ГРОМАД НА ЛІВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Один із етапів багатомісячної історії української сільської громади припадає на радянський час і охоплює 1922–1930 рр. Тоді сільська громада офіційно називалася земельною громадою [1]. Вивчення земельної громади має важливе значення для відтворення повної картини життя українського села в 1922–1930 рр.

Сучасні науковці цікавляться земельною громадою. Новітній доробок науковців, який стосується земельної громади, включає праці Володимира Калініченка, Вячеслава Анісімова, Ірини Кривко, Ганни Калініченко, Вячеслава Калініченка та інших учених [2; 3]. Але рівень вивченості земельної громади ще недостатній. Дослідження потрібно проводити далі.

Мета цієї роботи полягає в тому, щоб визначити кількість земельних громад на Лівобережній Україні.

Відразу слід обмовитися, що під Лівобережною Україною (Лівобережжям) ми розуміємо Лівобережний Лісостеп. У публікаціях, які з'явилися в 1920-х роках, багатьох сучасних наукових працях, котрі стосуються зазначеного періоду, Лівобережний Лісостеп розглядається як окремий регіон. За впровадженням у 1923–1925 рр. адміністративно-територіальним поділом Лівобережна Україна охоплювала терени Куп'янської, Ізюмської, Харківської, Сумської, Полтавської, Кременчуцької, Лубенської, Роменської, Прилуцької та Ніжинської округ. До 1925 р. ці землі перебували у складі Харківської, Полтавської та Чернігівської губерній (1925 р. губернії було ліквідовано) [2].

У джерелах немає абсолютно точних даних щодо загальної кількості земельних громад на Лівобережній Україні. Вона не була сталою, а з року до року змінювалася. Відомості про загальну кількість земельних громад на Лівобережжі з'явилися тільки 1928 р. У нашому розпорядженні є розбіжні дані ЦСУ й Держплану УСРР. За даними ЦСУ, 1928 р. на Лівобережжі нараховувалося 7398 земельних громад. У Куп'янській окрузі їх налічувалося 817, в Ізюмській – 220, у Харківській – 1315, у Сумській – 832, у Полтавській – 1447, у Кременчуцькій – 760, у Лубенській – 575, у Роменській – 624, у Прилуцькій – 445, у Ніжинській – 363 [2]. За даними Держплану, 1928 р. на Лівобережжі нараховувалося 8209 земельних громад. У Куп'янській окрузі їх налічувалося 749, в Ізюмській – 610, у Харківській – 1313, у Сумській –

915, у Полтавській – 1701, у Кременчуцькій – 918, у Лубенській – 657, у Роменській – 530, у Прилуцькій – 461, у Ніжинській – 355 [2].

Упадає в око, що дані ЦСУ й Держплану, які стосуються Ізюмської та Полтавської округ, різняться між собою дуже сильно. Ми маємо у своєму розпорядженні відомості Ізюмського окружного земельного відділу про кількість земельних громад на Ізюмщині. Вони стосуються 1927 р. Тоді в Ізюмській окрузі нараховувалося 658 земельних громад [4]. У нашому розпорядженні є також відомості І. Хіля про кількість земельних громад на Полтавщині. Вони теж стосуються 1927 р. Тоді в Полтавській окрузі налічувалося 1719 земельних громад [5]. Зіставлення різних відомостей дає підстави твердити, що дані Держплану точніші, ніж відомості ЦСУ. Це твердження є прийнятним як стосовно Ізюмської та Полтавської округ, так і щодо Лівобережжя в цілому.

Сукупність земельних громад Лівобережної України відзначалася розмаїтістю. Це розмаїття було зумовлене багатьма чинниками. До них належали, зокрема, форми, у яких користувалися землею індивідуальні господарства, що їх охоплювали земельні громади. Таких форм на Лівобережній Україні було дві: ділянкова (подвірна) й общинна. Отже, залежно від форми індивідуального землекористування земельні громади поділялися на дві групи.

Закон дозволяв земельній громаді з общинною формою землекористування проводити зрівняльні земельні переділи. За цієї форми землекористування кожен двір громади мав право на частку землі з її наділу, а громада мала право перерозподіляти землю між дворами [1]. Таку громаду можна позначати терміном «передільна громада».

У земельній громаді з ділянковою формою землекористування права проводити зрівняльні земельні переділи не було. За цієї форми землекористування двори мали змогу користуватися наділами незмінних розмірів [1]. Земельну громаду з ділянковою формою землекористування можна позначати терміном «подвірна громада».

Кількісне співвідношення подвірних і передільних громад на Лівобережній Україні змінювалося. Приблизне уявлення про цю динаміку може дати зібраний Володимиром Калініченком матеріал щодо поширеності ділянкової та общинної форм землекористування в Лівобережному регіоні. Буде доречним навести ці відомості. Вони

стосуються дев'яти округ Лівобережної України (Куп'янської, Ізюмської, Харківської, Сумської, Полтавської, Лубенської, Роменської, Прилуцької та Ніжинської). Володимир Калініченко вдалося створити статистичний ряд, який охоплює 1917–1929 рр.

Під час аграрної революції питома вага ділянкової форми землекористування на Лівобережній Україні зменшилася, общинної – збільшилася. За відомостями В. Калініченка, общинне землекористування тоді існувало тільки в Харківській губернії. Про відступ ділянкової форми під натиском общинної свідчать його дані, котрі стосуються округ Харківської губернії (Куп'янської, Ізюмської, Харківської та Сумської). На території, де з 1923 р. існувала Куп'янська округа, 1917 р. ділянкова й общинна форми землекористування охоплювали 55 і 45% селянських земель відповідно, Ізюмська – 45 і 55, Харківська – 67 і 33, Сумська – 76 і 24%. 1923 р. в Куп'янській окрузі ділянковою й общинною формами землекористування було охоплено 46,2 і 49,5% селянських земель відповідно, в Ізюмській – 37 і 62, у Харківській – 64 і 36, у Сумській – 49 і 50% [6].

Харківська губернія вирізнялася тим, що більшості місцевих селян був знайомий общинний передільний механізм. Під час аграрної революції він став у пригоді селянам. За допомогою общинного передільного механізму нерідко здійснювали зрівняльний перерозподіл земель. У зрівняльний перерозподіл було пущено не тільки поміщицькі та інші неселянські землі, а й землі частини селян. Іноді здійсненню зрівняльного перерозподілу передувало встановлення общинної форми землекористування [2].

У пореволюційні роки на Лівобережній Україні ділянкова форма землекористування далі відступала під натиском общинної. Відступ ділянкової форми відбувався головно в районі, який охоплював Куп'янську, Ізюмську й Харківську округи. Тут звичайним явищем був перехід земельної громади від ділянкової форми землекористування до общинної [2]. Між 1923 і 1929 рр. ділянкову форму в цьому районі було витіснено з багатьох місць. 1929 р. на Куп'янщині ділянкова й общинна форми землекористування охоплювали 14,7 і 78,5% селянських земель відповідно, на Ізюмщині – 28,2 і 68,1, на Харківщині – 27,6 і 67,4% [6].

Сумська округа заслуговує окремої уваги. Тут ділянкова форма землекористування дещо потіснила общинну. 1929 р. на Сумщині ділянкова й общинна форми землекористування охоплювали 49,8 і 49,6% селянських земель відповідно [6].

Ніжинська округа теж заслуговує окремої уваги. Тут з'явилося общинне землекористування. Проте його масштаби були незначними. 1929 р. на Ніжинщині ділянкова й общинна форми землекористування охоплювали 94,6 і 2,2% селянських земель відповідно [6].

Що стосується Полтавської, Лубенської, Роменської та Прилуцької округ, то в цих округах

індивідуальні селянські господарства користувалися землею тільки в ділянковій формі [6].

У праці В. Калініченка немає відомостей щодо Кременчуцької округи. Як джерело інформації можна використати службовий лист Кременчуцького окружного земельного відділу від 3 квітня 1926 р. Із нього видно, що на Кременчуччині безроздільно панувала ділянкова форма землекористування [2].

Таким чином, відомості Держплану УСРР про загальну кількість земельних громад у Лівобережному регіоні є точнішими за дані ЦСУ. Перевагу слід віддавати держпланівським даним.

Наявний матеріал щодо поширеності ділянкової та общинної форм землекористування певною мірою компенсує брак абсолютно точних даних про чисельність земельних громад на Лівобережній Україні. Із наявного матеріалу випливає, що кількість подвірних громад у Лівобережному регіоні з року до року зменшувалася, передільних – збільшувалася. Деякі подвірні громади трансформувалися в передільні. Більшість випадків трансформації припала на район, який охоплював Куп'янську, Ізюмську й Харківську округи. У Сумській окрузі кількість подвірних громад між 1923 і 1929 рр. дещо зросла, у Ніжинській – зменшилася. У Полтавській, Лубенській, Роменській і Прилуцькій округах існували тільки подвірні громади. Те саме можна сказати й про Кременчуцьку округу. Є підстави твердити, що на Лівобережній Україні протягом усього досліджуваного періоду подвірні громади переважали над передільними.

Список літератури

1. Всеукраїнський Центральний Исполнительный Комитет. (1922, Нояб. 22). Земельный кодекс УССР.
2. В. М. Мацюцький, «Земельно-передільна діяльність земельної громади Лівобережної України (1922–1930 рр.)», на IV Міжнар. наук. конф. Сучасна україністика: наукові парадигми мови, історії, філософії, Харків, 2014, с. 185-196.
3. В. М. Мацюцький, «До питання про сучасну вітчизняну історіографію української земельної громади», на V Міжнар. наук. конф. Сучасна україністика: наукові парадигми мови, історії, філософії, Харків, 2016, с. 138-146.
4. Державний архів Харківської області. Ф. Р-847. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 6.
5. І. Хіль, «Про земгромади», Полтавський селянин, № 1, с. 7-9, 1928.
6. В. В. Калініченко, Селянське господарство України в період непу: історико-економічне дослідження. Харків, Україна: Основа, 1997.